

УДК 347.73

Фінансове право

Бурбика М. М., д.ю.н., завідувач кафедри АГПФЕБ Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Солонар А. В., к.ю.н., заступник завідувача кафедри АГПФЕБ Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Уткіна М. С., аспірант кафедри АГПФЕБ Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету.

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА СИСТЕМА» В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Статтю присвячено узагальненню теоретичних підходів щодо визначення поняття «фінансова система» загалом. Проаналізовано різні тлумачення дефініції «фінансова система» як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців та охарактеризовано основні ознаки.

Ключові слова: фінанси, система, фінансова система, інституційна будова, посуб'єктна концепція.

Статья посвящена обобщению теоретических подходов к определению понятия «финансовая система» в целом. Проанализированы различные толкования дефиниции «финансовая система» как среди отечественных, так и зарубежных ученых и охарактеризованы основные признаки.

Ключевые слова: финансы, система, финансовая система, институциональное строение, посубъектная концепция.

The article is devoted to generalization of theoretical approaches to the definition of «financial system» as a whole. It was analyzed different interpretations of the definition of «financial system» among domestic and foreign scientists and described the main features.

Keywords: finance, system, financial system, institutional structure, subject concept.

Вступ. Побудова ефективно діючої та конкурентоспроможної фінансової системи є доволі складним та суперечливим процесом. Але створення досконалої, оптимально функціонуючої фінансової системи безпосередньо впливає на фінансове забезпечення різних сфер суспільного життя, а також на стабільний рівень розвитку економіки держави в цілому. Процес виникнення та еволюції фінансової системи будь-якої держави безпосередньо пов'язані із зародженням самої держави, а саме тому фінансова система є об'єктивним явищем. Це пояснюється тим, що періоди становлення певних моделей фінансових систем відповідають історичним етапам розвитку державності.

У чинному законодавстві України не закріплено визначення поняття «фінансова система». Саме тому, на сучасному етапі розвитку наукової думки існує низка теоретичних підходів щодо його трактування. Це зумовлено також і тим фактом, що поняття «фінансова система» є динамічним та багатограним, оскільки зміст даної дефініції постійно змінювався у зв'язку зі зміною суспільного ладу життя та розвитком науки. Зважаючи на реформування всіх сфер суспільного життя в контексті динамічних євроінтеграційних процесів, доцільним є подальше дослідження визначення поняття фінансової системи не лише в Україні, а й у зарубіжних країнах, що, в свою чергу, актуалізує проведене дослідження як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові доробки вчених щодо становлення, визначення та функціонування фінансових систем держав. Зокрема, використовувалися роботи таких науковців як : Л. К. Воронова, С. В. Запольский, В. І. Кравченко, Т. А. Латковська, А. С. Нестеренко, А. А. Нечай, В. М. Опарін, О. П. Орлюк, В. М. Чернишов. Також були досліджені наукові доробки зарубіжних вчених, таких як : З. Боді, С. Гурусамі, П. Роуз, Дж. Сінкі, А. Холл та Р. Фейджин.

Постановка завдання. Саме тому, метою дослідження є визначення і узагальнення теоретичних концепцій та підходів щодо визначення поняття «фінансова система» загалом та охарактеризувати основні його ознаки.

Результати дослідження. Для об'єктивного розуміння дефініції «фінансова система», необхідно окремо визначити сутність категорій, які є її складовими, а саме – «фінанси» та «система». Це зумовлено тим, що дані поняття є основою для розуміння сутності категорії «фінансова система» в цілому, а поняття «фінанси» є важливою теоретичною основою функціонування фінансової системи будь-якої держави.

Так, фінанси, як і сама фінансова система являють собою історично обумовлену категорію, оскільки вони з'явилися одночасно із виникненням держави та розшаруванням суспільства на класи. Дефініція «фінанси» як правова категорія може розглядатися у вузькому та широкому аспектах. У широкому розумінні дане поняття може бути використане у багатьох галузях права, тобто є міжгалузевим або ж загальногалузевим. Як слушно зазначає Л. К. Воронова, такі поняття як «ціна», «вартість», «дохід» та ін. – це відносини, що регулюються цивільним, фінансовим, адміністративним, трудовим правом та іншими його галузями. У вузькому ж розумінні поняття «фінанси» використовується виключно у грошових фондах територіальних громад і держави. Тому, фінанси можна визначити як відносини між людьми з приводу формування, розподілу й використання грошових фондів [1].

В свою чергу, початкове поняття «система» є багатогранною категорією, оскільки існує низка її визначень, які якомога точніше відображають зміст та основні ознаки даної дефініції. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови містить декілька визначень «системи». Найбільш слушними ми вважаємо: «система – 1) порядок, зумовлений правильним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; ... 4) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; ... 6) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціональних частин» [2, с. 1126].

В американському словнику Merriam-Webster's Collegiate Dictionary дана дефініція має дещо інше тлумачення, а саме: «система - це 1) постійно взаємодіючі або взаємозалежні елементи групи, які формують єдине ціле; 2)

організаційно впорядкована сукупність доктрин, ідей чи поглядів, які зазвичай обґрунтовують механізм функціонування системного цілого» [3].

Зарубіжні дослідники А. Холл та Р. Фейджин визначають систему як «безліч предметів разом зі зв'язками між предметами і між їхніми ознаками» [4].

Таким чином, аналізуючи та узагальнюючи різні визначення дефініції «система», ми доходимо висновку, що головними ознаками, що притаманні кожній системі є:

- цілісність – ємерджентність;
- інтегративність;
- наявність певної взаємозалежності між її складовими елементами;
- упорядкованість розташування її складових частин, тобто, ієрархічність.

Таким чином, виходячи із вищевикладеного, фінансова система являє собою не лише сукупність окремих певних елементів, а і сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають однорідні властивості.

Поняття «фінансова система» у сучасному науковому світі розглядається у різних аспектах, зважаючи на різні концепції її праворозуміння, а тому дана дефініція являє собою доволі багатогранну та багатоаспектну категорію. Так, І. В. Попов чітко виокремлює наступні аспекти: історичний, правовий, матеріальний, економічний, за внутрішньою будовою, організаційний, інституційний [5]. Аналізуючи значну кількість наукових доробків, ми робимо висновок про те, що на даному етапі розвитку наукової думки, все ж таки превалюють три концепції праворозуміння фінансової системи, а саме: фондова, інституційна та посуб'єктна. В свою чергу, дану категорію можна розглядати у двох інших зрізах, а саме: за змістовним наповненням та інституційною будовою.

Визначення дефініції «фінансова система» міститься у Словнику фінансово-правових термінів. Так, Словник надає наступне визначення фінансової системи 1) сукупність різних сфер фінансових інститутів, які забезпечують процес утворення і використання коштів відповідних централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою здійснення

фінансової діяльності держави. Також надається визначення даної дефініції в інституціональному розумінні: це сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, які шляхом здійснення своїх повноважень реалізують фінансову політику держави [6].

Спираючись на фондову концепцію, фінансову систему складають: бюджет, позабюджетні фонди, кредитний фонд, страховий фонд, фінансові ресурси суб'єктів господарювання з подальшою диференціацією типів та видів фінансових фондів.

Інституційна концепція виходить з функціональної своєрідності окремих фінансових інститутів, таких як : державні доходи, державні видатки, страхування, державний кредит, банківський кредит, грошовий обіг тощо.

Посуб'єктна концепція ґрунтується на визначенні органу, що здійснює управління фондом або інститутом чи володіє речовим правом певного виду щодо мобілізованих фінансових ресурсів. Тут виділяється бюджет, позабюджетні фонди, фінанси господарюючих суб'єктів, страховий фонд, кредитний фонд, муніципальні фінанси, інвестиційні фонди тощо. Подібний метод систематизації теж не зовсім вдалий, оскільки побудований на ознаках, що мають службовий характер і не пов'язані з природою та суттю фінансових відносин. Покладання функцій на той чи інший орган держави чи зняття такої функції, так само як і надання права ведення діяльності відповідного виду, не може визнаватися об'єктивним критерієм [7].

Таким чином, проаналізувавши ці три концепції, робимо висновок про те, що фондова концепція лише опосередковано окреслює певну сукупність фінансових інституцій, які виступають безпосереднім об'єктом фінансової діяльності. В свою чергу, інституційна концепція не зазначає наявність зв'язку вищезазначених фінансових інституцій.

На відміну від Т. А. Латковської, В. М. Опарін наголошує на тому, що дослідження проблематики фінансової системи необхідно розглядати у двох зрізах : за змістовним наповненням та інституціональною будовою.

Так, за змістовним (сутнісним) наповненням, фінансова система – це сукупність відокремлених, проте, взаємопов'язаних ланок (фінансів суб'єктів підприємницької діяльності, державних (публічних фінансів), міжнародних фінансів, фінансового та страхового ринку), які відображають особливі форми фінансових взаємовідносин.

За інституціональною будовою, фінансова система – це сукупність фінансових інститутів, які забезпечують її ефективне функціонування, організацію та здійснення фінансової діяльності її суб'єктами [8, с. 7].

Таким чином, перший підхід зосереджений на тлумаченні фінансової системи через призму фінансів, а другий, у свою чергу, тлумачить фінансову систему через призму фінансових інститутів.

В. Ф. Роль та В. В. Сергієнко пропонують наступне розуміння фінансової системи: це сукупність і взаємозв'язок урегульованих фінансово-правовими нормами різних груп фінансових правовідносин (фінансових інститутів, ланок фінансів), за допомогою яких держава формує, розподіляє та використовує централізовані і децентралізовані фонди коштів [9, с. 13]. З огляду на зазначене тлумачення дефініції, фінансова система розглядається як певна сукупність правовідносин, які складаються при формуванні, розподілі і використанні відповідних фондів коштів, що в свою чергу, не дає в повній мірі окреслити суть такого поняття.

Щодо матеріального значення даної категорії, то фінансова система являє собою певну сукупність грошових фондів.

Аналізуючи визначення фінансової системи України з точки зору фінансово-правового регулювання, то, по-перше, це сукупність фінансово-правових інститутів, кожен із яких сприяє утворенню публічних фондів коштів, перерозподілу та використанню їх ресурсів або безпосередньо виконанню функції фондів грошових коштів; а, по-друге, сукупність відносин, що супроводжують публічну фінансову діяльність.

В свою чергу, у своєму доробку О. П. Орлюк пропонує три основні підходи для визначення дефініції поняття «фінансова система»: інституціональний;

організаційний та економічний Так, відповідно до інституціонального підходу, фінансову систему складає сукупність фінансових інститутів, що сприяють утворенню та використанню фондів коштів для здійснення фінансової діяльності держави. Враховуючи організаційний підхід, то вона являє собою сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, як і здійснюють у межах своєї компетенції керівництво фінансовою діяльністю держави та підприємств, установ, організацій, що беруть у ній участь. Щодо економічного підходу, фінансова система – це сукупність державних фінансів (бюджет держави, фонди цільового призначення, державний кредит, фінанси державних підприємств), фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінанси (валютний ринок, фінанси міжнародних організацій, міжнародні фінансові інституції) та фінансовий ринок) [10, с. 15]. У даному випадку, ми розуміємо, що поняття фінансової системи є досить багатогранною категорією, проте, у будь-якому випадку дана дефініція являє собою певну сукупність фінансових інститутів, органів, фінансів.

О. П. Кириленко визначає фінансову систему як «сукупність окремих сфер фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані або децентралізовані фонди грошових коштів, є відповідний апарат управління та правове забезпечення» [11, с. 17-18].

З позиції В. П. Кудряшова фінансова система є сукупністю «фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму» [12, с. 15].

Таким чином, дослідивши запропоновані визначення дефініції «фінансова системи» вітчизняних науковців, доходимо висновку, що відмінність у поглядах щодо її тлумачення можна пояснити динамічністю даної категорії, як уже зазначалось, і відповідно зміною структури його змісту.

Найбільш слушним ми вважаємо тлумачення А. С.Нестеренко, яка зазначає, що сучасна фінансова система – єдина, характеризується цілісністю складових її сфер і ланок, їх взаємозалежністю і взаємообумовленістю комплексу фінансових інститутів і відповідних їм правовідносин, уповноваженого суб'єкта,

процедур здійснення фінансової діяльності, функціонування якого регулюється нормами права, що встановлюють юридичні засоби формування, розподілу та організації використання публічних грошових фондів. Дане визначення найбільш повно розкриває усю суть фінансової системи, враховуючи притаманні їй ознаки [13, с. 74].

Щодо зарубіжних науковців, то у західній фінансовій науці трактування фінансової системи ґрунтується на інших теоретичних принципах, а саме – у контексті функціонування фінансового ринку. Вони, в переважній більшості, вважаються прихильниками інституціональної будови фінансової системи, відповідно до якої фінанси необхідно розглядати як суспільний (соціальний) інститут. Так, Г. Шинасі пропонує розуміти під фінансовою системою відповідно до інституційного підходу, сукупність засобів - фінансових інститутів і ринків, які є результатом еволюції соціальних замовлень і за допомогою яких здійснюються та впроваджуються фінансові рішення [14].

Зокрема Дж. Ван Хорн (американський фінансист), вважає, що фінансова система – це сукупність низки установ і ринків, які надають свої послуги фірмам, громадянам, а також урядам [15, с. 178].

Г. Габбарт, в свою чергу, трактує фінансову систему як мережу «ринків та інститутів, які є посередниками між заощадниками та позичальниками» [16, с. 34]. Отже, у даному контексті фінансову систему необхідно розглядати в контексті фінансових послуг, а саме – через взаємозв'язок попиту і пропозиції.

Незважаючи на це, як бачимо, єдиного тлумачення поняття фінансової системи через призму інституціональної концепції не існує, а тому, західні науковці надають багатоаспектні визначення даної дефініції.

Так, існують й інші підходи у західній науці. Зокрема, П.Роуз і Д. Фрейзер розглядають її досить широко, відносячи до неї мережу фінансових ринків, фінансові інституції, бізнесові структури, фінанси домогосподарств та уряду [17, с. 6].

С. Гурусамі тлумачать фінансову систему як систему, що спрямована на створення і забезпечення регулярного, гладкого, ефективного економічного зв'язку між вкладниками [18, с. 2].

Аналізуючи визначення фінансової системи зарубіжних науковців, варто погодитися, що основну увагу в більшості визначеннях при розкритті змісту даної дефініції зосереджено на фінансових інституціях та фінансах, залишаючи поза увагою вагому роль управлінських структур.

У періодичній літературі фінансова система іноді ототожнюється з фінансовим апаратом. Проте, звертаємо увагу на те, що фінансовий апарат – це лише частина фінансової системи, її інфраструктура, яка здійснює управління системою.

Висновки. Таким чином, на підставі вищевикладених міркувань, приходимо до наступних висновків. Поняття «фінансова система» складається із двох складових категорій – «фінанси» і «система» та є багатограним і багатоаспектним. Їй притаманні наступні ознаки: ємерджентність, інтегративність, наявність певної взаємозалежності між її складовими елементами та ієрархічність, тобто упорядкованість розташування її складових частин. На сучасному етапі розвитку науки превалюють три концепції праворозуміння фінансової системи: фондова, інституційна та посуб'єктна.

Список використаних джерел:

1. Фінансове право України : навч. посіб. : за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу / Мін-во освіти і науки України, Науково-дослідний ін-т фінансового права ; ред. Л. К. Воронова. - К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.

3. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary [Електронний ресурс]. – Eleventh edition. – Merriam-Webster, 2003. – 1664 p. – Режим доступу : <http://www.merriamwebster.com/dictionary/system>.

4. Садовский В. Н. Исследования по общей теории систем : [сб. переводов / общ. ред. Садовского В., Юдина Э.] / В. Садовский, Э. Юдин. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.

5. Попов І. В. Проблемні аспекти забезпечення стабільності фінансової системи України / І. В. Попов // Інвестиції : практика та досвід. – 2012. - № 11.

6. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. К. Воронової. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Алерта, 2011. – С. 500.

7. Латковська Т. А. Поняття та структура сучасної фінансової системи України [Електронний ресурс] / Т. А. Латковська. – Режим доступу : http://www.bookz.com.ua/26/PD111_13.pdf.

8. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): автореф. дис. ... доктора ек. наук: 08.04.01 / Опарін В.М.; КНЕУ імені Вадима Гетьмана. – Київ, 2006. – 33 с.

9. Роль В. Ф., Сергієнко В. В., Попова С. М. Фінансове право : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.

10. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підруч. / О. П. Орлюк. – К. : Вища шк., 1993. – 303с.

11. Кириленко О. П. Фінанси (теорія і вітчизняна практика) : [навч. посіб.] / О. П. Кириленко. – Тернопіль : Астон, 2002. – 212 с.

12. Кудряшов В. П. Фінанси : [навч. посіб.] / В. П. Кудряшов – Херсон : Олді-плюс, 2002. – 352 с.

13. Нестеренко А. С. Визначення «фінансової системи» та її структурний склад / А. С. Нестеренко / Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. – 2013. - №6-3 том 1. – С. 72-75.

14. Schinasi G. Safeguarding Financial Stability : Theory and Practice / G. Schinasi. – Wash. : IMF, 2006. – P. 40 – 42.

15. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України / [за ред. І. Я. Чугунова]. – К. : Акад.фін.упр., 2009. – 471 с.

16. Габбард Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка : підруч. / Габбард Р. Глен; [пер. з англ.; наук. ред. пер. М.Савлук, Д.Олесевич]. – К. : КНЕУ, 2004. – 889 с.

17. Rose P., Fraiser D. Financial Institutions. - Plano, Texas : Business Publication, 1988.

18. Gurusamy S. Indian Financial System. – Tata McGrew-Hill Education, 2009. – 694 p.

Бурбика М.М. Підходи до визначення поняття «фінансова система» в Україні та зарубіжних країнах / М.М.Бурбика, А.В.Солонар, М.С.Уткіна // Право і суспільство. - № 4. Ч.2. – 2016. – С. 159-164.